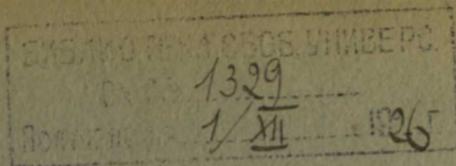

С. С. Бобчевъ.

**УЧАСТИЕТО НА СТАРИТЪ СЛАВЯНИ
ВЪ ВЪРХОВНОТО УПРАВЛЕНИЕ И
РУСКИЯТЪ ЗЕМСКИ СЪБОРЪ**

Отпечатькъ изъ сп. „Юридически Прѣгледъ“, кн. IV. 1905.

БЪЛГАРСКА СБИРКА

СПИСАНИЕ

за книжнина, исторически и общественни знания,

Бълг. Сборка ще излиза и пръвъ 1905 година еднажъ въ мѣсеца, освѣтъ юлий и августъ, въ размѣръ отъ 4—5 печатни листове. „Б. Сб.“ съдържа: I. Изящна книжнина: разкази и стихотворения. II. Отечествовъднение: статии за миналото на. III. Икономически общественно — педагогически въпроси. IV. Книжовни оцѣнки. V. Прѣгледъ на списания. VI. Що става въ нашенско, въ ставянскитѣ земи и на чужбина. VII. Нашенска и чужда дѣтонисъ. VIII. Разни вѣсти.

Който абонатъ не получи нѣкоя книжка своеврѣменно, длъженъ е да я поиска до излизането и получаването на слѣдната; иначе, за да му се достави, той плаща единъ левъ.

Стари годишни течения: Намѣрватъ се за проданъ въ администрацията ни I—XI г. течения за 1894—1904 г. на „Бълг. Сборка.“ Цѣна: I г. 8 л., VII, VIII IX, X и XI по 6 л., II, IV, V и VI г. по 7 л. III г. 5 л. И единнадесетѣ год. течения, егръватъ 100 л. Купени направо отъ ад-

министрацията, тѣ се отстъпватъ за 65 л. изпроводени въ прѣдплата.

Годишно „Б. Сборка“ струва 8 лева въ България, 9 фр. на чужбина, 3 рубли въ Русия.

Най-доброто изплащане на абонамента е съ пощенски ваписъ, който се праща въ администрацията.

Ръкописи назадъ не се връщатъ. Редакцията не дава обяснения, защо не печата известель трудъ.

Абонатитѣ иматъ право по тѣхно желание да получатъ даромъ: 1. Юбилейния споменъ за 10-годишнината на „Бълг. Сборка“; 2. Нѣкои отъ малкитѣ брошури на редактора на „Б. Сборка“

На ученици, селски учители, свещеници, на писаритѣ въ разнитѣ канцеларии „Българска Сборка“ се отстъпва по 6 лева годишно (10 книжки), ако прѣдплатятъ въ администрацията.

Всячко за „Българска Сборка“ се изпраща въ София, ул. Славянска № 26, дѣто е редакцията и администрацията.

Редакторъ С. С. Бобчевъ.

БИБЛИОТЕКА СВОБ. УНИВЕРС.
№ 1309
Получено на 1/ XII 1926 г.

С. С. Бобчевъ.

~~III - 9 - 35~~

II 1792

**УЧАСТИЕТО НА СТАРИТЪ СЛАВЯНИ
ВЪ ВЪРХОВНОТО УПРАВЛЕНИЕ И РУСКИЯТЪ
ЗЕМСКИ СЪБОРЪ**

Отпечатъкъ изъ сп. „Юридически Прѣгледъ“, апр. кн. 1905.

Участието на старитѣ славяни въ върховното управление и рускиятъ земски съборъ *).

Отъ нѣкое врѣме насамъ въ Русия героятъ на деня е „земскиятъ съборъ“. За земски съборъ се приказва въ обществото, за земски съборъ се пише въ вѣстниците, за земски съборъ се разисква въ списанията и ученитѣ дружества. Причина на това е движението, широко, а може да се каже и доста дълбоко, което е обхванало цѣла Русия, движение за колкото се може по-голѣми прѣобразования въ руската земя. Това домогване, което се усили особено къмъ края на миналата година, види се, сждено е, този пътъ, да бѣде повече или по-малко удовлетворено, защото, както се узнава отъ твърдѣ много бѣлѣзи и дори официални данни, за свикване на земски съборъ се говори вече и въ правителственитѣ срѣди. Забѣлжително обаче е и това, че, едва се спомни за земския съборъ, и въ руското общество се раздѣлиха мнѣнията, както за сщцеството, тѣй сщцо и за евентуалното му възстановление, възкресението му. Едни гледатъ на земския съборъ като на краенъ прѣдѣлъ, до който може да се стигне въ домогвания и стрѣмежи за голѣми прѣобразования въ Русия. Такива сж дѣйцитѣ отъ лагера на умѣренитѣ и на славянофилитѣ. Други, принадлежащи на крайнитѣ прѣдставители отъ онова течение, което въ Русия носи названието западническо, напротивъ, подлагатъ на жестока критика земския съборъ и казватъ, че той е архаизмъ, отживѣлъ врѣмето си, и по никой начинъ не бива да бѣде възстановенъ въ руския животъ. „Оставете земския съборъ въ покой, викатъ тѣ. Една старина отживѣла и свършила; ние имаме

*) Сказка, казана по инициативата на Славянското благотворително дружество, на 13 мартъ, 1905, въ „Славянска Бесѣда“, София.

други образци, ние имаме западна Европа! Какви хубави тамъ конституционни наредби и уредби има, тѣхъ да вземемъ и да ги прѣнесемъ у насъ! Я погледнете, японцитѣ надвиватъ, какъ сж силни! То е защото иматъ конституционно управление, каквото е въ Франция и Англия.“ Има и други течения, по-крайни и други промежутъчни, но азъ оставамъ тѣхъ на страна.

Подигнатиятъ въпросъ за въвеждането земски съборъ дава поводъ да се занимаемъ съ него и да се попитаме: какво нѣщо е това земски съборъ и дали дѣйствително би могло да се очаква, че съ възстановлението му ще се помогне на рускитѣ съврѣмenni искания и нужди. Нѣколко думи за земския съборъ толкозъ повече сж належащи прѣдъ едно наше събрание, че у насъ въ нашитѣ вѣстници проникна едно течение повече отрицателно къмъ земския съборъ, отъ колкото положително и съчувствено. Въ наши нѣкои вѣстници се възпроизведоха леки и повърхностни бѣлѣжки по прѣдмета отъ руски вѣстници, които наистина много писаха и продължаватъ да пишатъ „по злобата на деня“. Споредъ тѣзи мнѣния „земскиятъ съборъ въ смисълъ на здание, постройка, билъ толкозъ слабъ, щото отъ него не сж се съхранили даже развалини; земскиятъ съборъ даже не билъ учреждение, а обичай. Земскиятъ съборъ билъ едно изключително свѣщателно учреждение. Както у древнитѣ славяни не могла да се развие една сложна и красива религия, каквото у германцитѣ и гърцитѣ, сжщо така, у древнитѣ славяни не се развила нито сложна и красива политика. Най-послѣ, „земскиятъ съборъ противорѣчалъ на самодържавието“. Тѣзи сж горѣ-долѣ въраженията, които се направиха на земския съборъ въ нѣкои руски вѣстници. Тѣ сжщитѣ се възпроизведоха, по подражание, и у насъ.

Както виждате още едно съображение, за да се каже нѣщо за земския съборъ и то като подиримъ свѣдѣния заради този съборъ не въ вѣстницитѣ и въ новитѣ измждрувания. ами като се справимъ у такива изслѣдователи, които годяни сж посветили за изучване на старитѣ руски учреждения, слѣдователно, които могатъ да кажатъ дума на вѣщи хора. Учени, къмъ които струва да се обърнемъ да почерпемъ данни по въпроса, сж слѣднитѣ:

1. *Проф. Латкинз*, който голѣмата часть отъ своята учена дѣятелность е посветилъ на изучване земския съборъ и който е написалъ книгата „Земскіе съборы древней Руссiа“,

С.-Петербургъ, 1885. Този трудъ е награденъ отъ императорската академия на наукитѣ;

2. *Проф. М. Ф. Владимирскій-Будановъ*. Обзоръ исторіи рускаго права. Изданіе третье съ дополненіями. Кіевъ, С.-Петербургъ, 1900.

3. *В. И. Сергѣевичъ*. Вѣче и князь, 1877.

4. *Отъ сжція*. Лекціи и изслѣдванія по исторіи рускаго права. Второе изданіе, С.-Петербургъ, 1899.

5. *И. Д. Бѣляевъ*. Земскіе соборы на Руси. 2-ое изд. Москва, 1902.

6. *С. О. Платоновъ*. Запѣтки по исторіи московскихъ земск. соборовъ. ЖМНП., 1883. кн. 3.

7. *Отъ сжція*. Къ исторіи моск. земскихъ соборовъ. „Журналь для всѣхъ“, № 2 и 3 отъ тази 1905 г.

8. *В. Ключевскій*. Боярская дума древней Руси. Москва, 1899.

9. *В. Алексѣевъ*. Земскіе соборы древней Руси. Спб., 1885.

10. *В. Мякотинъ*. Земскіе соборы. Въ „Энцикл. словарь“ Брокгауза-Ефрона.

I.

За да може да се схване по-добрѣ, какво нѣщо е билъ рускиятъ земски съборъ, каква е била неговата юрисдикція и дѣятелность, какво е било неговото значение, не е лишно да хвърлимъ единъ погледъ назадъ въ по-старото минало на славянитѣ и да видимъ, какви слѣди отъ народно прѣдставителство е имало у тѣхъ, по-право, какво участие е вземалъ народътъ въ върховното управление.

Историята заварва славянскитѣ общежития въ стадий на организации въ истинския смисълъ на думата народоправни. Най-напрѣдъ задругата, първата основа на славянското общество, се управлява отъ всички възрастни членове на челядъта чрѣзъ избранния или правонмация домашенъ главатаръ; старѣятъ (домовладика) се съвѣтва съ възрастнитѣ членове на задругата за уреждане и управление на домашнитѣ работи. Тоя сжщи редъ, чрѣзъ развитие по-нататъкъ, ние срѣщаме въ общината, жупата, и, най-послѣ, въ племенното княжество, въ първата държавица, която се появява. Ако стариятъ баща или въобще, който да е билъ, старѣятъ главатаръ е трѣбвало, за да бждатъ водени домашнитѣ работи добрѣ и да спори на

къщата, ако нему е трѣбвало да се допитва до възрастнитѣ членове, същото това правило е вазало и за общинскитѣ старѣи, жупски началници—владѣщи и племеннитѣ князѣе.

Князѣтъ у славянитѣ винаги искалъ да знае мнѣнието на своята земя по всички текущи работи на държавицата си. За тази цѣль той свиквалъ всички възрастни жители прѣдставители на задругата на съборѣ. Още Прокопій, единъ отъ най-важнитѣ византийски историци отъ VI вѣкъ въ своето съчинение *Gothica s. bellum gothicum*, ни разказва, че славянитѣ „нѣмали еднодържавие, но още отъ най-старо врѣме живѣли въ народоправство¹⁾ и всичкитѣ си работи въ трудни или добри случаи обсъждали на общъ съборѣ,“ *εις κοινὸν ἄγεται, in communi*²⁾. Същото се потвърждава и отъ лѣтописеца императорѣ Маврикия (582—602), който казва: „Господарѣ славянитѣ не търпятъ и живѣять между себе си въ разногласие... Повече отъ всичко тѣ обичать независимостѣта и за нищо не допускатъ да ги обърне нѣкои въ подчиненостъ и зависимостъ³⁾).

Кждѣ и да надникнемъ въ старо врѣме у нѣкое славянско племе, тамъ ли на брѣговетѣ на „тихѣ бѣлъ“ Дунава, или низъ усойтѣ и политѣ на Карпатитѣ, въ неизгледванитѣ степи на Русия и богатитѣ лѣски на Диѣпра, най-послѣ, надъ и подъ наша Стара-Планина, на всекъждѣ ще видимъ едно и също явление: най-раннитѣ племенни княжества, които съществуваха въ старо врѣме, които се състояли отъ единъ градъ и нѣколко заселища, или само отъ нѣколко общини, навсекъждѣ сж се управлявали всенародно, народоправно. Навсекъждѣ се свикали всички жители около княза, около главата на туй племе и княжество, за да рѣшавать сждбинитѣ и текущитѣ работи на земята си. Навредѣ това е общо правило.

Тѣзи събрания носятъ различни названия у разнитѣ славянски племена. У източнитѣ славяни съборѣтъ се наричалъ „вече“ (вѣче, вѣце); громада (у нѣкои отъ западнитѣ славя-

¹⁾ Ев бюрократиа Глава XIV. Ср. Гильфердингъ, IV т. стр. 69. Макушевъ, Сказанія, ии стр. 146.

²⁾ Прокопій, *loc. cit.*

³⁾ Маврикий. *Strategicum*. XI. 5. — Ср. Дьячанъ, Участіе народа въ верховной власти въ славянскихъ государствахъ до XIV и XV вѣковъ. Варшава 1882 на стр. 23. За тая черта на неподчиненостъ у славянитѣ ни говорятъ още и императорѣ Константинъ Багрянородний и императорѣ Львъ Мадри. (886—911). *Tactica seu de re milit XVIII*, 99. Ср. Макушевъ, Сказанія, 176, 177. Racki, *Odlomeci iz drzavnoga prava Hrvatskoga za narodne dynastie*. U Beču. MDCCLXI. Гл. стр. 41 и слѣд.

ни); у чехитѣ — снѣмъ, съвѣмъ, sjem; у южнитѣ славяни — сърбохървати и българи — съборъ, сабор, сборъ, купа, скупщина¹⁾. Тѣзи названия сж се употрѣбавали, споредъ врѣмето и мѣстата, както за народнитѣ събрания въ общинитѣ, селски и градски, така и за тия въ по-широки земски пространства — жупитѣ и околитѣ, най-послѣ за цѣлата държавица. И до сега тѣзи названия сж се запазили у народа за обозначение сжщитѣ или подобнитѣ понятия.

Нашитѣ българи и до сега „се сборувагъ“ на сборове, а въ пѣснитѣ протѣгиритѣ свикватъ населението на съборъ. Хърватитѣ си служатъ съ думата „сабор“, „народен сабар“ за тѣхното народно събрание; сърбитѣ въ Австрия иматъ свои „прковни сабор;“ сърбитѣ отъ кралството — скупщина. „Съвѣмътъ“ е билъ всѣкакво собирање, отъ тукъ сонмъ. Чехскиятъ snem е съврѣменивиятъ парламентъ; сжщо полскиятъ sejm²⁾.

Колкото за думата „вѣче“ както ясно се схваща, тя произлазя отъ думата вѣщати, говоря, съвѣтвамъ, събирамъ се на приказка. Впрочемъ и съборъ, който често се нарича у насъ сборъ, трѣбва да води названието си отъ сборувамъ, говоря, дѣто се събиратъ да говорятъ, за да се разбере чрѣзъ разиравяне извѣстно дѣло и да се рѣши, какво да се прави. Прочее, както „вѣче“, така и „съборъ“ — е еднозначуше съ *parlement*.

Вѣче, съборъ, снѣмъ сж най-раннитѣ народни събрания у славянитѣ, на които сж рѣшавани общественитѣ, държавни, въ зачатъчно състояние, работи въ тогавашно врѣме. Най-изпжкналь типъ за тѣзи стари „вѣчета“ и събори ние срѣщаме у балтийскитѣ славяни, по простата причина, че у тѣхъ, сравнително, външно влияние малко е имало, и тѣ сж могли да запазятъ своитѣ обичаи, своитѣ наредби и уредби въ непокътнатъ първобитенъ видъ за най-дълго врѣме. За Балт. славянии и за тѣхния битъ има най-добри описания и подробни изучвания. Споредъ тѣзи изучвания, у тѣхъ народътъ въ всѣко врѣме е държалъ въ свои ржцѣ властята. Той се свиквалъ на „вѣче“, гдѣто се съвѣщавалъ съ княза си и рѣшавали общественитѣ работи, въпроситѣ за миръ и война, сждебнитѣ

¹⁾ *Иосифъ Первольфъ*. Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи. Т. I. Варшава, 1886 г. Гл. на 162 и слѣд. стр.

²⁾ Въ Полша думата вѣче, ако и позната, е означавала селски сждъ; дрпльское вѣце, посполитое в., великое в. означавало още и събора на княза или краля и кметовѣтъ около него за разгледване по-важнитѣ сждебни дѣла. То е било най-върховниятъ сждъ, на който до XV в. сж одобрявали и закони.

прѣпирни и свади. У Балтийското племе велети или лютичи въ X вѣкъ даже съвсѣмъ отпада княжеската власть: князоветѣ отстъпятъ на послѣденъ планъ, а всичкиа власть по управленieto минава у самия народъ, който на своитѣ събори рѣшава общественитѣ си дѣла¹⁾. Народнитѣ вѣчета у Балтийскитѣ славяни, както и у другитѣ, въ най-ранния периодъ, се отличава съ всенароденъ характеръ. На тѣхъ сж събирали всички.²⁾ И това събиране ставало периодически, много често, дори, въ извѣсно врѣме, дваждъ въ недѣлята, въ пазарни дни³⁾.

На всѣкждѣ въ най-раннитѣ славянски общества князѣтъ не управлява самичкѣ. Той е ограниченъ отъ народния елементъ: той царува, а управлява съ народа си, съ земята си. Това е славянска формула на народоправство, въ която има разлика отъ онова, що изсочиха послѣ западни нѣкои теории.

Дали за това, че тѣ — славянскитѣ князе — бѣха доста умни за да видятъ, че само това управление върви, което има съ себе си одобрението и подкрѣпата на всичкитѣ; дали за това, че тогава князѣтѣ нѣмаха още имоти, състояния, а, най-важното, нѣмаха бюджети и цив. листи, а за всичката си външна сила зависѣха отъ болѣритѣ си и народа; да ли защото обикновенно народътъ и болѣритѣ ги избираха, слѣд. бѣха въ зависимостъ отъ тѣхъ и тѣ бѣха *primus inter pares*; но фактътъ е тоя: славян. князѣ управляваха съ подържката на народа си, наедно съ него. Тѣ нищо не вършеха, ако не се допитаха до населението.

Азъ обаче нѣма да се спирамъ толко съ върху вѣчетата и народнитѣ събори у другитѣ славяни, защото така ще отидемъ надалечъ и нашата сказка би трѣбвало да се проточи твърдѣ много. А часътъ е май бързъ. Ето защо нека се спремъ, за сега, върху вѣчетата въ Русия, толко съ повече, че това е нужно, за да можемъ да схванемъ по-сетнѣшното явление и развитие на руския Земски съборъ.

II.

Дѣйствително въ Русия има много исторически данни за съществуването на вѣчета въ най-ранната епоха, която прѣдшествува 9-й в.; по-късно (въ 9—10 вѣкъ), тѣ отъ племенни ставатъ градски.

¹⁾ Гильбердингъ, IV т. стр. 71.

²⁾ По тоя въпросъ подробности у древния лѣтописецъ Хелмолдъ, I. — Ср. Котляревскій, Древности права балтійскихъ славянъ. 1874.

³⁾ Вик. Макушевъ, Сказанія иностр. Стр. 177.

Въ тази втора епоха събирали се въ старшия градъ най-добритѣ „лучше“ люди, най-старитѣ на цѣлата земя и тѣ обсъждали земскитѣ въпроси въ присѣтствие на гражданитѣ, Владимиръ свиква въ Киевѣ „боляри своя, и посадници, старѣйшини повѣсмъ градомъ и люди многа.“ Лѣтописецътъ дава племенното название, когато се касае за подобни събори — вѣчета.

„Древляне сдумаше со княземъ своимъ Маломъ;“ рѣшили да убиятъ Игоря; слѣдъ това „рѣша древляне: поимемъ жену его Вольгу за князь свой Малъ.“

Ако въ началото се събирали и рѣшавали всички, по-късно активната роль въ събранията принадлежи само на бояритѣ и старѣитѣ: „люди“-тѣ, т. е. проститѣ граждани на старшия градъ, и пригражданитѣ — присѣтствувать, одобряватъ и изпълняватъ рѣшенията¹⁾.

Въ 887 г. Владимиръ прѣдалъ въпроса за изборъ нова вѣра на старцитѣ и бояритѣ, които рѣшили да се проведатъ хора за лично запознаване съ разнитѣ религии въ съседнитѣ земи: „и бысть любя рѣчь ихъ князю и всемъ людемъ“. Въ 997 г. вече се чува и самата дума „вѣче“.

Третья епоха на вѣчевитѣ събрания (XI—XIII в.) е епоха на отдѣлянето на тѣзи форма на власть самостоятелно (като събрание на гражданитѣ) и пълното ѝ развитие. Тя съвпада съ врѣмето на окончателното установление и усиление властта на старшитѣ градове: Киевъ, Новгородъ, Москва и др. Въ това врѣме ето що може да се каже за вѣчето, по-особно, у Руситѣ:

1) Съставъ. Вѣчето, като държавна власть, състои отъ гражданитѣ на старшия (столния) градъ. Подъ 1176 г. рускиятъ лѣтописецъ Несторъ казва: „Новгородци бо изначала, и Смольяне, и Кыяне, и Полочане вся власти (т. е. волости) якоже на дому на вѣче сходятся.“ Нѣкои прѣдполагать, че цѣлата земя е вземала участие; но ако това е било възможно по-рано, отсетѣй не е било мислимо. На тѣзи вѣчета участвувать всички отъ града, цѣль народъ, не само „лучше люде“, но и „меньше, черные смерды, даже худые мужики“. Това положително е извѣстно за Новгородъ и Торжокъ. Участвували сж прѣмущественно старѣитѣ отъ задругитѣ, бащитѣ на челядитѣ, защото тѣ сж имали право да се произнасятъ както за сѣдбата на своитѣ, така и за работитѣ на задругитѣ и общинитѣ.

¹⁾ Вл. Будановъ, Обзоръ, 57.

2) Участието на „пригражданитѣ“ въ вѣчето на старшия градъ било възможно; — всѣки свободенъ човѣкъ, гдѣто и да живѣялъ, можалъ и ималъ право да бѣде членъ на вѣчето на старшия градъ, защото се запазвала идеята на всенародното участие въ властта. Но тъй като фактическото събиране на всички жители на държавата, при обширна територия, ставало невъзможно, то дѣйствително участие на „пригорожани“ бивало само случайно, а не необходимо.

Вѣчето на старшия градъ става общеземска власть по необходимостъ, именно поради невъзможностъ да се събиратъ всички граждани на земята за рѣшаване дѣлата; желающитѣ можали да присѣтствуватъ. Тѣзи вѣчета ставали въ всички градове.

3) Приградскитѣ вѣчета рѣшавали само мѣстни въпроси и нѣмали политическа власть.

4) Вѣчето е ималъ право да свиква всѣки¹⁾; но, обикновено го свиквалъ князътъ, въ негово отѣтствие — неговътъ намѣстникъ. Свикването ставало чрѣзъ „биричъ“, глашатай, протогеръ, който е викоуъ викалъ и разправялъ въпроситѣ, които има да се рѣшаватъ. То се свиквало още съ клепало или съ камбана²⁾. Срокътъ за свикване вѣчето не билъ толкозъ ясно опрѣдѣленъ. Въ всѣки случай, това свикване е ставало периодически, а главно на извѣстни празници. Мѣстото на свикване е било тъй нарѣченото „торговище“, мейданъ. Въ Киевъ, има исторически данни, че то се свиквало въ черковния дворъ, на полето³⁾.

5) Способътъ за обсъждане и вземане рѣшения билъ общеприетъ по обичай. Болшинство на гласове, вишегласие не е било познато. Въ врѣме на подобни стари вѣчета и събори изисквало се щото всички да се съгласятъ и върху рѣшаваното нѣщо да нѣма разногласие. Изисквали единодушие, единогласие „единими устата“, „единими голосами“⁴⁾. За да се достигне едногласие много пѣти сѣ ставали нѣкои принуждавания и насилия. Поотупвали се лицата съ особеното мнѣние и ги карали така да се съгласятъ, та да имало единодушно рѣшение⁵⁾.

¹⁾ *Сергѣевичъ*, Вѣче и князь, стр. 48.

²⁾ *Ibid.*, стр. 59.

³⁾ *Ibid.* Ср. Дьячанъ, стр. 96.

⁴⁾ *Сергѣевичъ*, Вѣче и князь, стр. 54.

⁵⁾ *Дьячанъ*, Ор. с., 23, 46. За това единодушие Дьячанъ привежда данни изъ старитѣ паметници у всички славянски народи, най-много у балтийскитѣ славяни и чехитѣ.

6) Кolkото се касае до правата и вѣдомството на „вѣчето“, май е мжно тѣ да се опрѣдѣлятъ точно. Изобщо, трѣбва да се има като общо правило, точното опрѣдѣляне правата и дѣятелността на старитѣ учреждения, на реда и правилата, по които тѣ сж дѣйствували, е доста трудно. У славянитѣ особно точность голѣма, както и у англичанитѣ, нѣма. И правата на вѣчето въ всички почти славянски племена изобщо не сж били строго ограничени. Въ тия права, на първо мѣсто, е било изборъ на князь, до когато и до колкото е била избирателна системата относително главата на държавата. Изборътъ на князь е било сжщественото, най-изрядното право на вѣчетата въ всички врѣмена. Примѣри за изборъ и признание на князь отъ народа се срѣщатъ не само въ сѣверно-източнитѣ княжества на стара Русия, но и въ южнитѣ и юго-западнитѣ¹⁾. Подиръ туй, вѣчето законодателствува, нему се прѣдставлявалъ извѣстенъ проектъ за да го одобри. Прочутата „Новгородска“ и „Псковската судни грамоти“ сж били така приети.²⁾ Въ Хърватско Полицкиятъ и Винодолскиятъ статутѣ сжщо така сж гласувани. Цѣлата община се събира и гласува проекта, слѣдъ като се прочете и всички го чуятъ. На трето мѣсто, вѣчето се произнасяло върху въпроситѣ на миръ или война. И у чехи, и у поляци, и у руси има паметници, които доказватъ, че по договоритѣ за миръ и по започване на война трѣбвало удобрението на вѣчето. Инакъ направеното се считало незаконно³⁾. За вжтрѣшнитѣ работи сжщо така тѣ се произнасяли по извѣстни въпроси, както по въпроса за данъцитѣ и за новитѣ облагания. Всеки новъ данкъ трѣбвало да се прѣдложи и приеме отъ вѣчето⁴⁾. Първиятъ въпросъ при прилагането му е билъ: нуженъ ли е, умѣстенъ ли е този данкъ. Най-послѣ, въ извѣстни случаи, вѣчето е играло ролята на върховно сждилище. Това мнѣние се оспорва отъ професора Сергѣевичъ, но то е подкрѣпено отъ Неволѣина—за углавнитѣ дѣла, отъ Бѣляева за углавнитѣ дѣла и гражданскитѣ прѣспирни, тѣй като въобще прѣдъ вѣчето се поднасяли „жалобы на неправый судъ“⁵⁾.

¹⁾ *Владимірскій-Будановъ*, Обзоръ, стр. 65. *Сергѣевичъ*, Вѣче и князь, стр. 76.

²⁾ *Бестужевъ-Рюминъ*, Руская Исторія, т. I стр. 339. — *Устряловъ*, Изсѣдованіе Псковской Судной грамоты. 1467 СПб 1855 стр. 123.

³⁾ *Дьячанъ*, 104.105.

⁴⁾ *Лимбертъ*, предмети вѣдомства вѣча и пр. на стр. 171—177.

⁵⁾ *Сергѣевичъ*, Вѣче, стр. 84; *Неволѣинъ*, Подн. Собр. Соч. кн. IV, стр. 113.

Вѣчето почва да гасне въ началото и особно къмъ края на XV. вѣкъ. Причината на туй угасване и изчезване сж разнообразни. Най-напрѣдъ, тѣзи причини се крпятъ въ самото врѣме. Усилени, князетѣ взели да гледатъ, че, съ своитѣ служили люде, тѣ могатъ да вършатъ държавнитѣ дѣла по-лесно, по експедитивно. Отѣ друга страна, толковъ се разширявалала държавата, че ставало май невъзможно да се събиратъ на едно вѣче, въ което да присѣтствуватъ всички отѣ цѣлата земя. Освѣнъ това, Русия била завоювана отѣ татаритѣ, обстоятелство, което подкопава въ корень вѣчевния животъ. Държавното, централно управление се прѣнася въ ордата; изчезватъ условията, при които се свиквало вѣчето. По-късно пѣкъ обединението на Русия, постепенното сливане на отдѣлнитѣ княжества въ московското господарство, почва да не се съгласява съ прѣдишния вѣчевенъ битъ, който е можалъ да съществува само при малки държавни територии. Въ края на XV. в. се появява московското господарство съ свой новъ редъ.

Руската история слѣдъ периода на отдѣлнитѣ княжения и къмъ края на XIV в. ни дава единъ любопитенъ примѣръ на стрѣмежъ къмъ възвишение едно княжество надъ друго. Бояритѣ помагатъ на московския великъ князь да добие надмощие надъ другитѣ. Въ това врѣме „боярската дума“ работи наедно съ Великия князь, който за всичко се допитва само до бояритѣ си. Когато Иоанъ III. намислилъ да се жени за София-Палеологъ „подумалъ о семѣ съ митрополитомъ, матеры своею и бояры... послали къ папѣ“ (Воскр. Лѣт. подъ 1469 г). Прѣди да почне похода си на Новгородъ: „князь великій разосла по всю братію свою, и по всеѣ епископы земли своея, и по князи, и по бояре свои... и мысливше о томъ не мало, и конечное упованіе положиша на Господа Бога“ т. е. рѣшили войната.

Иоанъ III. гледалъ да върви въ согласие съ своитѣ бояри. Но синъ му Василий Иоановичъ нарушилъ и тази традиция. И Берсенъ писалъ за него (Максиму Греку): „которая земля переставливаетъ обычи свои, и та земля недолго стоить; а здѣсь у насъ старыи обычаи князь велики перемѣнилъ (Ак. I. 142).

Но „боярската дума“ настояла за своитѣ права и по-късно тя добила своето нормално положение (особно въ XVI в.). Въ боярската дума вземали участие: свободнитѣ землевладѣлци, князюветѣ, „служилитѣ люди“. Боярската дума била

учреждение, неотдѣлимо отъ царската властъ. Тя вземала участие въ законодателството, напр. въ допълнението на Судабницитѣ; — по вътрѣшната и външна политика; — тя била и върховенъ съдъ за да посочи изкривеното отъ по-долнитѣ инстанции, а съдила като първа инстанция своитѣ членове. Тя контролирала управлението врѣменно и постоянно. Но тука ние не искаме да разгледваме това особно учреждение, равно на единъ държавенъ съвѣтъ, по-право сенатъ — стария синглитъ, каквто е имала и България отъ врѣмето на царството, слѣдъ приемане християнството.

За насъ бѣше нужно само да поменемъ за това учреждение, съ което земскиятъ съборъ се върже по-историческо прѣемство¹⁾. Боярската дума врѣменно бѣше застъпила правата и длъжноститѣ на вѣчето, поне въ извѣстни отношения и до извѣстна степенъ.

III.

Какъ се появява земскиятъ съборъ въ Русия? Вѣчетата се прѣкратаватъ и на тѣхно мѣсто се развива боярската дума или боярския съвѣтъ, синклитъ. Дълго врѣме боярската дума управлява редомъ съ царя и, въобщо, упражнява върховната властъ наедно съ него. Царьетѣ гледали колкото се може да бждатъ въ по-добри отношения съ болѣритѣ; но пакъ се забѣлзва извѣстно недоволство въ народа отъ туй болярско управление. То почва повече и повече да извиква негодувание, до дѣто най-послѣ се появява мисль за възстановане на ново старото участие на народа, макаръ въ друга форма. Подиръ смуветѣ въ Русия, когато се укрѣпи единодържавието, сами царьетѣ си помислятъ, че е добръ да да се обърнатъ къмъ единъ съборъ „всеземли“, въ смисль да се извикатъ прѣдставители отъ народа, съ които да се съвѣтва царьтъ.

Ако разгледаме отношението на събора къмъ вѣчето, както видѣхме отъ малкия нашъ разказъ, има едно врѣменно прѣкъсване между вѣчето и съборитѣ. Прочее, историческа връзка и послѣдователность липсва. Обаче, по идея тази връзка е много тѣсна; сжщо—и по фактъ. Съборитѣ въ 16—17 вѣкъ даже много пати отъ земски събори се прѣобразяватъ въ вѣчета (това става въ Москва). Колкото за названието „земски съборъ“, въ Русия името му е дадено навѣрно отъ духов-

¹⁾ *Вл. Будановъ*, Обзоръ, 189, 190.

ното схващане на подобни събори, отъ вселенски съборъ. Понеже понятието на съборъ въ черковно отношение се съвпада и съ понятието народно, то приели заради туй думата съборъ и намѣсто старото название „вѣче“, почнали да употрѣбаватъ думата съборъ. Отъ друга страна понеже той билъ съборъ не на града и областъта а на княжеството, „всѣя земли“, за туй го наричатъ земски.

Въ историята на земскитѣ събори има нѣколко периода, почвайки отъ 16 вѣкъ, когато тѣ се появяватъ. Първата епоха можемъ да нарѣчемъ врѣме на появяването. Съборитѣ почватъ съ Ивана IV Грозни. Иванъ IV се вѣнча за царь, подиръ извѣстни неуредици и боярски смутове, станали при малолѣтството му. Като се качи на прѣстола той поиска да уреди земята, колкото се може повече, да посочи, че неговитѣ бояри сж били криви, ако работитѣ не сж отивали добрѣ. Той свиква голѣмъ земски съборъ. Този съборъ билъ съставенъ отъ „людей избраныхъ всякаго чина и состоянiя“, въ тоя брой и бояритѣ. Но трѣбва да се прибави веднага, че макаръ земски съборъ да се свиква сега при висшето усиление на самодържавието, той възниква, не както на западъ парламентитѣ, вслѣдствие на борба на съсловията; никакъ не; и за това доказателство е поменатиятъ съставъ на царь Иоанови земски съборъ¹⁾. Струва да се кажатъ двѣ думи за откриването на тоя първи съборъ „всѣя русскiя земли.“

Подиръ черковната служба царь Иоанъ IV се явява въ Кремль, на Лобното мѣсто, и самъ, по примѣра на старитѣ князѣе, се изправя прѣдъ народа и държи рѣчь — нѣщо като тронно слово, — съ която открива събора. Въ тази рѣчь той разправя първо, каква е задачата на този съборъ и, второ, съ какви дѣла и проекти има да се занимае. Той се обръща къмъ народа съ молба да се забравятъ всички неправди на бояритѣ, като заявява, че и отъ сега нататѣкъ нѣма да допуска вече да бждатъ тѣ сѣдии и рѣшители на сѣдбата на отечеството, а самъ той ще стане сѣдия и защитата на всички²⁾. Слѣдъ това

¹⁾ Вл. Будановъ, I. с.

²⁾ Сергѣевичъ, Лекции 156. — Голѣма часть отъ тази люболитна рѣчь е възпроизведена тукъ. Между друго царьтъ казалъ: „Люди божи и намъ дарованные Богомъ! молю вашу вѣру къ Богу и къ намъ любовь. Нынѣ прежнихъ обидъ и разоренiй и надоговъ исправить невозможно, замедленiя ради юности моеи и пустоты и безпомощства, и неправдъ ради бояръ моихъ и властей, и безсудства ихъ несправеднаго, и лихонманiя сребролюбiя. Оставьте взаимную вражду! Отъ нынѣ же и самъ буду, на сколько въ силахъ моихъ, судья вамъ и оборона.“

съборътъ пристъпва къмъ работа. Туй е било въ 1550 год. Първиятъ му дневенъ редъ билъ да се занимае съ обсъждане вътрѣшнитѣ дѣла на държавата. Но той още извършилъ редъ значителни реформи и законодателни актове. Послѣ, въ 1566 год., Иоанъ IV вика съборъ за войната съ полския кралъ Сигизмунда; а именно да се направяло миръ. Въ 1584 год. пакъ се свиква съборъ, който трѣбвало да рѣши, кой да бѣде наслѣдникъ на Иоана Грозни; послѣ въ 1598 год. когато се избира Борисъ Годуновъ и въ 1605 става другъ съборъ, който билъ замѣненъ съ вѣче. Съ него се свършва първата епоха.

Втората епоха на съборитѣ е по-важна. Въ нея имало нѣколко сесии, както слѣдва:

Първата сесия (1612 г.) избира за царь родоначалника на днешната руска династия—Михаила Феодоровича Романовъ. Въ тоя съборъ участвували избраници даже отъ Сибирь, отъ дѣто тогавъ мъчно се дохождало. Сесията траяла 3 год. Подиръ избора на Михаила Феодоровичаа всѣка година се свиквалъ съборътъ и се занимавалъ съ важни държавни текущи дѣла. Изборната грамота на този съборъ, съ която се избиралъ Михаилъ Феодоровичъ, била подписана отъ 255 души.

Втората сесия е станала въ 1616 година, и въ нея съ присѣтствували избраници отъ всички класове: дворяни, боляри, духовенство и прѣдставители отъ всички градове. И тя траяла три години.

Третята сесия била свикана въ 1619 година. Тази сесия участвувала въ избора на патриарха (Филарета Никитича) и рѣшила да стане описването на държавата. Тя назначила и комисия за разглеждане тъй нареченитѣ „челобитни“, жалби отъ населението противъ силнитѣ на деня, противъ голѣмцитѣ, които правѣли злоупотрѣбления.

Въ 1620 год. се свиква четвъртата сесия. Тая сесия се занимава съ законодателство, а при това, рѣшава да стане съюзъ за война съ Полша. За да бѣде още повече популярно рѣшението за съюза съ шведи, турци и татари противъ Полша, съборътъ изпроводилъ обяснително послание въ провинцията за всенародно оповѣстяване.

Петата сесия отъ 1622—1632 год. и отъ 1633—1634 год., разгледва въпроси за отпущане срѣдства по войната противъ Полша.

Прѣвъ шестата сесия въ 1636 год. се разгледва въпроса по отпуцане срѣдства за водене войната съ крымския Ханъ.

Въ седмата сесия 1642 г. се разисквалъ въпроса да ли да се воюва за Азовъ. Понеже били много мъчни условията на живота и срѣдствата за война били изчерпани, то трѣбвало да се произнесатъ всички. Струва да се каже тукъ, че съборътъ се произнесълъ, какво всичко ще дадатъ за войната: и хора и срѣдства. Но царътъ, като се размислилъ, че това рѣшение се взема отъ патриотизмъ и послѣдствията отъ война, при изчерпване срѣдствата, може да не сж добри, самъ се отказалъ отъ новъ походъ¹⁾.

По-късно идатъ съборитѣ на царя Алексѣй Михайловичъ. Тѣзи събори сж 3 и въ третия съборъ въ 1648 г. се гласувалъ знаменития кодексъ „Уложението на царя Ал. Михайловичъ“, както се нарича, което послужило и днесъ служи за източникъ на дѣйствиущето руско право. Върху оригинала на Уложението сж подписани 315 д. Около 25 не сж подписали. Засѣданията продължавали прѣвъ 1649 г. Съборътъ допълнилъ проекта съ нови наредби и за това справедливо се нарича още „Соборное уложение“.

Подиръ туй сж ставали още нѣколко събори²⁾, но вече се забѣлѣзва извѣстенъ упадъкъ въ ревността за обръщане къмъ тѣхъ. Причината на този упадъкъ се крие въ обстоятелствата и новосъздаденитѣ политически условия на живота. Нуждата отъ едно ясно и трайно законодателство бѣше удовлетворена; почватъ се усилни войни за Малорусия съ Польша и Швеция.

При Феодора Алексѣевича се свика още единъ пълненъ съборъ (1681—1682 г.), който унищожи мѣстничеството. И той бѣше послѣдния по редъ съборъ. Та свикването на 3. събори прѣстана още до Петра Велики. Но Петръ тури истински край на съборитѣ: той искаше всичко да уреди по образецъ на западна бюрократическа Европа. Полицейското господарство, което му се много хареса, Петръ искаше да прѣнесе въ Русия, като вѣрваше че така ще възроди и засили държавата си. При

¹⁾ Сергѣевичъ, Лекции, стр. 163 и слѣд.

²⁾ Такъвизъ сж били съборътъ въ 1651 г. (непълненъ съборъ) по работитѣ съ Польша во време възстанието на Богдана Хмельницки. — Въ 1653 г. Съборътъ разисквалъ по въпроса за приемането на Малорусия. Отъ 1653 г. до смъртта си, царь Алексѣй не свикава съборъ. Когато въ 1662 г. народътъ иска свикването на съборъ за отстранение на финансови кризи съ вслѣдствие на мѣднитѣ пари, царь Алексѣй Михайловичъ остава глухъ къмъ молбата.

такова тежнение и настроение на Петра, не е чудно, че той избѣгна свикването на з. събори. Той не се надѣваше да намѣри съчувствие и поддръжка въ населението за своитѣ нагледъ поне противонародни реформи¹⁾. Въ това отношение помогнаха и нѣкои духовни лица, които мислѣха, че земскиятъ съборъ не отговаря на врѣмето. Идентѣ на божественото право и просветения деспотизъмъ, съ които бѣше проникнатъ Петръ, и които проповѣдваха въ Русия нѣкои негови сподвижници, като Теофанъ Прокопиевичъ²⁾, не хармонираше съ свикването на народно прѣдставителство. Прибавете още, че Петръ не трѣпѣше никаква опозиция и въ всичко се стрѣмѣше да върши еднолична политика, съ която да прѣсъздаде господарствения строй на Русия по образецъ на западно-европейскитѣ държави. Като се вземе всичко това прѣдъ видъ, ще стане ясно, защо пропаднаха земскитѣ събори при Петра Велики³⁾.

Въ врѣмето на Екатерина става опитъ да се възстановятъ з. събори, но тѣзи опити, извикани подъ давлението особено на народнитѣ учения, каквото бѣше това на селенина Посошкова⁴⁾, не се реализираха съвсѣмъ, защото комисията при Екатерина велика не бѣше съборъ въ истинския смисълъ на думата⁵⁾. Тѣй че съ Петра велики, както виждаме, се прѣкратява вече съществуването на земскитѣ събори въ Русия.

IV.

Сега да се опитаме да разкажемъ на късо, каква е била дѣятелността на тѣзи събори, какъвъ е билъ съставътъ имъ, какви сж били правата и прѣимуществата имъ.

Най-напрѣдъ за състава. Земскиятъ съборъ е билъ прѣди всичко прѣдставително тѣло⁶⁾; а съ това се отличава отъ вѣчето; но той е билъ и една общеземска власть, която дѣйствувала наедно съ царя и боярската дума, защото бояр-

¹⁾ В. Будановъ, Обзоръ 154. — Професоръ Латкинъ, Къ вопросу о земскомъ соборѣ, въ Слово № 50, 905.

²⁾ Теофановото съчинение е било озаглавено: „Правда власти монаршей“.

³⁾ Гл. проф. Латкинъ, Къ вопросу о земскомъ соборѣ.

⁴⁾ Посошковъ, О скудости и богатствѣ, книга написана въ врѣмето още на Петра Велики.

⁵⁾ Не само при Екатерина II, но и при Петра II (1728), при Анна Иоанновна (1730), при Елисавета Петровна (1761—1765) сж се свиквали подобия на прѣдставителства отъ боярството, духовенството и купечеството. Въ комисията на Екатерина II (1767) сж били пригласени, освѣнъ дворяни и граждани, депутати изъ срѣдата на свободнитѣ селяни, казаки и инородци.

⁶⁾ В. Будановъ. Обв. 154.

ската дума прѣзъ врѣме на съборитѣ продължавала да съществува съ повече или по-малка сила. Въ земския съборъ, прочее, е участвувалъ царьтъ, боярската дума, прѣдставители отъ цѣла Русия. Даже, понѣкога, боярската дума се считала като върховна палата на народното прѣдставителство — сенатъ. Въ врѣме на заседанията, както се знае, избирали се разреди, комисии, заседаващи отдѣлно и послѣ се събирали и се произнасяли окончателно. Имало е прѣдставители на класове и на извѣстни мѣстности, но не и на съловия. Въ рускитѣ вѣстници се писа и у насъ се възпроизведе, че въ земскитѣ събори се прѣдставлявали съсловията; но съловия, каквито нѣкои разбиратъ, нѣщо като закрити касти въобще, тогава не е имало. Съсловията се създадоха по-особно въ XVIII ст. отъ Петра велики и главно отъ Екатерина II. „Съсловната организация на московското господарство е била организация *sui generis* и въ много се е отличавала отъ тая, която се създаде въ XVIII чрѣзъ реценция отъ западно европейското съсловно право“, много справедливо пише професоръ Латкинъ¹⁾. Сега въ руското общество пакъ нѣма съловия въ истински смисълъ на думата, слѣдъ тѣзи реформи, които направи Александръ II. А слѣдъ послѣдния пѣкъ указъ, който се издаде на 12 декемврий м. г., за съловия и дума не може да става и нѣма защо да има страхъ, че може да стане съсловенъ земски съборъ²⁾.

Свикването на з. съборъ е ставало отъ царя или отъ негова намѣстникъ. Срокове за това имало, ако и не точно опрѣдѣлени; зем. съборъ заседавалъ периодически, както заседава едно народно събрание. При Михаила Феодоровича з. съборъ заседавалъ постоянно. Грамоти за свикването му се проваждали до воеводитѣ, управителитѣ. Въ грамотитѣ се посочвало, колко да се избератъ, кога да се намѣрятъ въ Москва и (рѣдко) цѣльта. Сжщата грамота, която свиквала събора, се прочитала въ черкова и се залѣпяла на извѣстни видни мѣста, тѣй че ставало пълно разгласяване за свикването. Избирателни окрѣжия били уѣдитѣ (околитѣ), малки и голѣми. А гласували прѣдставителитѣ на челядитѣ. Отъ всѣки уѣздъ трѣбвало да има поне единъ прѣдставителъ.

Числото не било опрѣдѣлено точно, защото, ако отъ 400 д., приблизителенъ брой, се явѣли само половината, съборътъ се счи-

¹⁾ Гл. проф. Латкинъ, Къ вопросу о земскомъ соборѣ

²⁾ Ibid.

талъ за пълень и сѣдавалъ. Цензътъ на избираемия не билъ имотенъ; имало само единъ, какъвто е хубаво да имаше и сега въ нѣкои държави, именно мораленъ цензъ: той е билъ такъвъ, че избранитѣ трѣбвало да бждатъ „лучше люди“, второ — да бждатъ „крѣпкіе, разумные, люди добрые постоянные“, да знаятъ нуждитѣ на народа, да познаватъ господарственитѣ и земски дѣла, да знаятъ да обесняватъ каквото трѣбва, а не да мълчатъ. Ето какъвъ е билъ цензътъ за земски прѣдставитель. Начинътъ на изборъ прѣдоставяли на воеводитѣ, управителитѣ, отъ които се изисква по-бързо разпореждане за цѣльта. Прѣдписвало имъ се да избератъ „сколько пригоже“. Нѣкъдѣ подиръ избрането трѣбвало да се състави актъ и този актъ се давалъ въ рѣцѣтъ на избрания; това се наричало „наказъ“, а въ тѣзи „накази“ които се подписвали отъ по-виднитѣ избиратели, много пѣти се посочвало, какво трѣбва да прави избраниятъ. Наказътъ билъ нѣщо като *mandat impératif*. Нѣкои отъ избирателитѣ давали и нарична помощ на нѣкои отъ прѣдставителитѣ други пъкъ се издържали сами или получвали жалванне (плата отъ хазната).

Провѣрката на изборитѣ ставала, въ Москва, отъ особена една комсія, зета изъ срѣдата на боярската дума съ „дяки“ писари, които знаели да четатъ, да пишатъ, да направятъ справки. Тѣ провѣрявали изборнитѣ пълномощия и докладвали за резултата на провѣрката си.

Съборътъ се откривалъ съ молебень въ черкова, въ Успенския съборъ. Послѣ се произнасяла една рѣчь отъ царя за да обади, защо свиква земцитѣ, и подиръ това, се почвала дѣятелността. Съборътъ се раздѣлялъ по нѣкога на двѣ палати: боярска дума и свиканитѣ нар. прѣдставители по особно; други пъкъ — на разреди и всѣки разредъ заседавалъ отдѣлно и рѣшавалъ извѣстенъ въпросъ въ единъ или другъ смисълъ и послѣ се свиквали наедно и се произнасяли окончателно върху тоя въпросъ. Сесията обикновено се продължавала 3 години: това се вижда отъ съборитѣ въ 1613, 1616, 1620 и 1632 г. Нѣкои събори били свиквани за специални работи, които, като свършвали, разотивали си.

Относително правата и прѣимуществата на съборитѣ, тукъ, както въ Англия, тѣзи права не сж били опрѣдѣлени въ писани закони: но тѣ имали да съдѣйствуватъ чрѣзъ своитѣ съвѣти и мнѣния и чрѣзъ своитѣ рѣшения за

добрия вървежъ на държавно-общественитѣ работи. Старо-рускиятъ животъ не се е отличавалъ съ точни юридически опрѣдѣления, както въобще живота на всички стари народи, както впрочемъ е било и въ Англия. Законътъ не е прѣдвиздалъ нито състава, нито компетентността, нито отношенията на събора къмъ царя; никакви писани конституции и хартии не е имало за да гарантиратъ самостоятелността и независимостта на съборитѣ и московската епоха не е изработила такива. А отъ тукъ никакъ не е далечъ да се тегли заключението, до което бѣше дошелъ неправилно и самъ К. С. Аксаковъ за да характеризирва отношенията между московския царь и събора: „правителству — сила власти, землѣ — сила мнѣнія“. Но, както справедливо бѣлѣжи проф. Латкинъ, ако се разсждава така, ние съ успѣхъ ще можемъ да доказваме, че и московскиятъ царь не е ималъ юридическо значение, тъй като, до началото на XVIII в., ние не се срѣщаме съ законодателна формула на неговата власть. Дори уложението отъ 1645 не говори нищо за правата и прерогативитѣ на руския царь. „Не, земскиятъ съборъ не е билъ само прѣдставителъ на една „сила на мнѣние“, а е била сжщинска реална сила, която имала огромно значение и влияние както въ външната, така и въ вжтрѣшната политика на московското господарство¹⁾“.

Не може да се каже, че съборътъ е билъ само съвѣщателно тѣло, защото той наистина давалъ съвѣти, но, много пжти, той е и рѣшавалъ. Важно е, както казва проф. Латкинъ, че прѣвъ 150 годишното сжществуване на земския съборъ ние не знаемъ ни единъ случай, щото московскиятъ царь да не е утвърдилъ рѣшението на земския съборъ, ни единъ случай, а той можеше и да не го утвърди, защото, въ конституционнитѣ страни въ западна Европа дори, монархътъ може да не утвърди извѣстно рѣшение отъ законодателенъ или други характеръ. Тъй че и да се приеме за съвѣщателно тѣло, земскиятъ съборъ обаче е налагалъ своитѣ рѣшения.

Какъвъ е билъ кръга на дѣятелность на земския съборъ? Най-напрѣдъ, както „вѣчето“, той е правялъ изборъ на царь, когато трѣбвало да се избира. Непрѣменно, въ такъвъ случай, трѣбвало съборътъ да се произнесе, а, като не се произнасялъ, изборътъ не е бивалъ валиденъ²⁾. По външната политика той

¹⁾ Проф. Латкинъ, Къ вопросу о земскомъ съборѣ.

²⁾ Примеръ за това има въ избора за руски царь на полския претендентъ

рѣшавалъ за война или миръ; сжщо — по цѣла редица отъ вжтрѣшни въпроси. Съборътъ рѣшавалъ дали да се налагатъ нови данъци и, прѣди да се приематъ, съборътъ се свѣщавалъ върху умѣтността на извѣстенъ данъкъ. Особено такъвжъ данъци е ставало нужда да се налагатъ, когато има война и когато държавата е била въ стѣснено положение, за това се свиквалъ съборъ, който да отпустне нужднитѣ срѣдства. Въ законодателно отношение съборътъ билъ равноправенъ факторъ съ царя; законътъ е билъ резултатъ на съвокупната воля на царя и на събора. Такъвжъ законъ носѣлъ техническото название „соборное уложение“. Отдѣлни узаконения сж били издавани отъ соборитѣ во врѣме на Михаила Феодоровича много пжти (1613, 1619, 1620 г. г.). Но най-важно дѣло на събора е било Съборното уложение отъ 1649 год.¹⁾ Може да се каже, че на събора били прѣдставяни проекти и той трѣбвало да ги гласува. Проекти се работѣли и отъ хора на събора.

Най-важната задача на земския съборъ въ неговата дѣятелность е била сближението на народа съ царя. Благодарение на събора, царътъ ималъ възможность да узнае нуждитѣ и желанието на народната маса. Тѣй че той самъ искалъ да му разправятъ и изложатъ исканията и злоупотрѣбленията на силнитѣ на деня.

Подаването на молби (прошения) е било разпространенъ обичай. Тѣй нарѣченитѣ челобитни сж били истински петиции, съ общественъ характеръ, въ които се оплаквали отъ злоупотрѣблениа и искали прѣобразования. Въ тѣзи челобитни се внасяло много пжти това, което ние наричае частна инициатива за законодателствуване. Въ тѣхъ изисквали да се направятъ извѣстни реформи и извѣстни нови законоположения. Чрѣзъ тѣзи „челобитни“, както и въ самитѣ събори, се извършвалъ силенъ контролъ надъ държавнитѣ служители и се искало уволнението на онѣзи, които не били способни и добри. И царътъ, по този начинъ, като се вслушвалъ въ гласа на народното прѣдставителство отъ земскитѣ събори, издавалъ разпореждания за удовлетворение на основателнитѣ и справедливи искания²⁾.

кралъ Владислава, приетъ само отъ Боярската дума. По тоя случай Владиславъ и поляцитѣ узнаха съ скърбъ, че рускиятъ земски съборъ е една върховна народна власть. Изборътъ на Вл. отъ Боярската дума биде отхвърленъ и признатъ за незаконенъ.

¹⁾ Обзоръ, 200.

²⁾ Обзоръ, 201.

Отъ всичко казано може да се заключи, че земскитѣ събори, които по идея сж продължение на старитѣ вѣчета, били сж най-напрѣдъ поддържници на царя, послѣ съучастници съ него и съ боярската дума въ върховното управление на страната, по извѣстно врѣме тѣ сж били доста силна върховна власть и опозиция, особено, на боярската дума. Царьтъ е трѣбвало да скланя повече къмъ събора и да удовлетворява народнитѣ нужди. Въ тази форма, въ която съборьтъ живѣлъ и дѣйствувалъ, може да се каже, сега изглежда, като да не отговаря напълно на днешнитѣ нужди, но нема, когато се взема и отъ една страна за друга едно учреждение, непрѣменно трѣба да се приеме цѣло, тъй както е въ онази страна, отъ дѣто се заема? Нема когато ще се възстанови единъ земски съборъ не ще се вземе прѣдъ видъ еволюцията на народнитѣ схващания и възгледи по новото прѣдставителство и условията на живота, та споредъ тѣзи условия да се приспособи и приложи това учреждение?

V.

Положенията, които си позволявамъ да тегля отъ тѣзи си изучаваня за земскитѣ събори, сж слѣднитѣ:

1. Вѣчето, народно събрание, съборъ, сеимъ, громада, е най-отколѣшното славянско уреждение, подобие на което се срѣща и у другитѣ ранни народи отъ арийско потекло. Вѣчето е състояло отъ цѣлото възрастно и пълноправно население — отъ прѣдставителитѣ на задругитѣ и другитѣ челяди. Споредъ обстоятелствата то е имало рѣшаващъ или съвѣщателенъ характеръ по всички клонове на държавно-обществения животъ.

2. Рускитѣ земски събори се появяватъ, ако и не като историческо развитие на вѣчето, но въ всеки случай въ духа на неговитѣ уредби. Земскитѣ събори се състояли отъ прѣдставители на цѣлия народъ, на цѣлата земя. Наистина, прѣдставителството на народа не е било изразено абсолютно, — пълно. Такава пълнота не е имало и въ другитѣ народни прѣдставителства и въ Англия, и въ Франция.

3. Царьтъ е царувалъ, а е управявалъ съ съвѣта, помощта и съдѣйствието на съборитѣ. Царьтъ е изслушвалъ велаята си, чрѣвъ земския съборъ, който и, като билъ съвѣщателенъ, налагалъ върховния си гласъ.

4. Земскиятъ съборъ е годенъ да бжде възстановенъ за днешнитѣ изисквания и потребности на руския народъ.

А какъ? Тукъ вече се влазя въ областта на дѣйстващата политика, а нашата задача бѣше само да се запознаемъ съ историята и значението на земскитѣ събори въ стара Русия.

Но нека завършимъ съ нѣколко думи по тази текуща политика, която извика и на дневенъ редъ „Земския съборъ“.

На 18 сръбцу 19 февруарий т. г., рускиятъ царъ издаде единъ височайши рескриптъ до своя министръ на вътрѣшнитѣ работи, въ който, между друго, казва: „Преемственно продължая Царственное дѣло Вѣнценосныхъ Предковъ Моихъ — собираице и устроение земли Руской, — Я вознамѣрился отнынѣ, съ Божією помощію, привлекать достойнѣйшихъ, довѣриемъ народа облеченныхъ, избранныхъ отъ населенія людей къ участию въ предварительной разработкѣ и обсужденіи законодательныхъ предположеній“. По-нататкъ въ указа се говори, че руската земя е широка и има разни племена въ състава ѝ, че по нѣкакдѣ гражданското развитие е слабо, и, за това, се изисква, щото прѣобразованиеята да станатъ, както сж ги правѣли прѣдшнитѣ царье въ реда на извѣстна послѣдователность и прѣдпазливость, за да се обезпечи историческа връзка съ миналото, като залогъ за трайността на бждещето; за туй, като се прѣдириема това прѣобразование — да се повика народа да вземе участие въ управленіето съ свои прѣдставители —, необходимо е да се изучи прѣдварително въпроса, какъ да стане това, отъ вѣщи хора. За това царьтъ възлага министру да свика единъ съвѣтъ по този въпросъ.

Първата стжика, прочее, е направена. Земскиятъ съборъ има много привѣрженици и много противници. Но руската земя има и много-опитни, и високо-учени, и мждри мже. Тѣ ще наидатъ ония всеприемливи основи, върху които да се постави сградата на новата народо-прѣдставителна организация, въ духа на нѣкогашния земски съборъ. И примеждието, което прѣварва дълбоко разклатена Русия, ще мине, както сж минавали много по-тежки и гибелни за нея бѣдствия.

ЮРИДИЧЕСКИ ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

за право, законодателство и юриспруденция,

Юридически Пръгледъ и пръвъ 1905 год. ще изава веднъжъ въ мѣсеца на 15 часло, освѣтъ юлий и августъ, въ развѣръ на 4—5 печатни коли.

„Юр. Пръгледъ“ съдържа :

I. Статии по гражд., наказ. право и сждопроизводство. II. Статии по междувародно, държавно, административно и финасово право и по полтически икономия. III. Материали по обичайното право. IV. Кратки (по нѣкога обширни, отчети за прочутитѣ у насъ и на чужбина углавни дѣла. V. Сждебна практика на нашитѣ сждилища изобщо, а особено по рѣшен. на Върх-Касац. Сждъ. VI. Разни вѣсти и бѣдѣжки изъ сждебния, законодателенъ и държавенъ животъ. VII. Нашиятъ печатъ по сжд.-правнитѣ въпроси. VIII. Правителствени наредби, закони, правилници, окръжни и пр. IX. Юридически книгописъ. X. Общъ книгописъ.

Цѣната на „Юр. Пръгледъ“ за 1903 г. 10 лева годишно за въ България, 11 франка за чужбина; 4 книжни рубли въ Русия.

На студенти се отстъква по 7 л.

Най-доброто заплаване на абонамента е съ пощенски записъ, който се праца въ администрацията.

Ръкописи назадъ не се връщатъ. Редакцията не дава обяснения, защо не печата известень трудъ.

Който абонатъ не получи нѣкоя книжка своєрѣменно, длъженъ е да я поиска до получването на слѣдната; имахъ — той плаца 1¹/₂ левъ.

Всѣки желещъ може да си достави отъ администрацията ни всички год. течения „Юр. Пръгледъ“ съ слѣднитѣ намалени цѣни: за 1893 г.—15 л. Всѣко год. течение 94—99 г. вмѣсто по 12 л. за по 9 л. а теч. за 900—904 г. по 10 за по 7 л. Който купи и двадесетъ год. течения 93—904 г. вм. абон. имъ стойность 137 л. ще плати само 104 л. Който купи само теченията за 94—904 вмѣсто 122 л. ще плати 90 лева.

Всичко за „Юр. Пръгледъ“ се проважда въ София, ул. Славянска, № 26, дѣто е редакцията и администрацията.

Редакторъ С. С. Бобчевъ.

Трудове на С. С. Бобчевъ по правото и правната история:

1. Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Часть I. Т. I. Семейно право. Пловдивъ. 1897. Стр. 302. Цѣна 4 лева.
2. Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи. Ч. I. Т. II. — Отдѣлъ II, III и IV. Вещи. — Наслѣдство. — Обязателства. София, 1902. Стр. 320. Цѣна 4 лева.
3. За събирането и изучването на народнитѣ юридически обичаи. — Пловдивъ 1883. Стр. 26. Цѣна 50 ст.
4. Нѣколко думи за българското обичайно право. Пловдивъ. 1893. Стр. 32+16. Цѣна 1 л.
5. За вѣчния миръ. (Очеркъ по международното право). Пловдивъ, 1899. Цѣна 50 ст.
6. Старобългарски правни паметници (помагало при изучаване историята на старобългарското право). Часть I. София, 1903. Цѣна 2*50 лева.
7. Юбилеенъ споменъ за десетгодишнината на „Юридически Прѣгледъ“. 1903 г. София. Стр. 126. Цѣна 2 лева.
8. Българска юридически книгопись. (Отп. изъ „Юбилеенъ Споменъ“ за десетгодишнината на Юридически Прѣгледъ. София, 1902 година)
9. Единъ сѣрбски законописецъ. (Отпечатъкъ изъ сПС.).
10. За българското население въ срѣднитѣ вѣкове и за юридическото му положение. (Критически приносъ къмъ историята на старото българско държавно право. Изъ сПС. кн. LXIII). София. 1902.
11. Агърлъкъ (припя) и произхождението на прикята. Студия по историята на българското право (Отд. отпеч. отъ сПС. кн. LXIV София, 1904 г.
12. Обичай и законъ. Една глава изъ „Историята на старото българско право“. Отпечатъкъ изъ „Лѣтописи“ на Бъл. Кн. Дружество за 1903 г. София. 1904 г.
13. Ново уплътване за събиране и изучване на народнитѣ юридически обичаи. Държавно, сѣдебно и углавно право. София, 1904.
14. Ново уплътване за изучване българската задруга. София, 1905 год.

